

POVODOM

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 49
Godina XXV
Maj, 2020.
[str. 5-12]

© Monos 2020

Povodom trećeg dijela “Žrtvoslova bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica”

Prof. dr. Omer Hamzić

U povodu objavljivanja trećeg dijela poimeničnog popisa žrtava i stradalnika Drugog svjetskog rata s područja općine/grada Gračanica, autor podsjeća na početke ovog projekta i rađanje same ideje o ovome istraživanju. Ukazuje se na činjenicu da su se ranije, u vrijeme socijalističke Jugoslavije, u skladu s tadašnjim ideološko-političkim okvirom spominjala i javno pamtila samo imena onih koji su poginuli na “prvoj strani”, kao partizanski borci, kao i civilne žrtve stradale od okupatora i njegovih saradnika. Iako se u tom vremenu bavio istraživanjem povijesti Drugoga svjetskog rata na području Gračanice, autor nije ni slutio koliki su ukupni ljudski gubici zapravo bili. Prave razmjere je uočio tek kasnije, kada je imao priliku pogledati neke od pojedinačnih žrtvoslova izrađenih za sela Džakule i Prijeko Brdo. To ga je ponukalo da okupi istraživački tim i na sličan način prikupi podatke i za sva ostala naselja na području tadašnje općine, danas grada Gračanica. Preliminarno objavljeni rezultati pokazali su da je od ukupnog broja stradalih, više od pola izgubilo živote na samom kraju rata, u događajima koji se u historiografiji označavaju kao Blajburški pokolj.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; stradanja; poginuli; ubijeni; istraživanje; imena; spiskovi; Bleiburg; Blajburg; popis žrtava; žrtvoslov.

Objavljivanjem ovog popisa nastavljamo i ujedno privodimo kraju dugogodišnji projekat istraživanja bošnjačkih žrtava Drugog svjetskog rata na području općine/grada Gračanica. Istraživanje je započeto prije 16 godina i odvijalo se sa izvjesnim prekidima, osobito u pogledu objavljivanja rezultata i šire obrade teme. Istraživanje je započeto skoro pa slučajno, iz ličnog entuzijazma, istraživačkog interesa i zapitanosti, u okviru Redakcije Časopisa za kulturnu historiju “Gračanički glasnik”.

Zašto uopće istraživanje bošnjačkih žrtava Drugog svjetskog rata (i neposrednog poraća) i odakle interes za ovu temu?

POVODOM

Moramo podsjetiti da o žrtvama Bošnjaka tokom Drugog svjetskog rata ni do danas nisu vršena sistemska istraživanja u Bosni i Hercegovini, te se i o tome još uvijek premalo zna ili je sve već odavno palo u zaborav. Prije 1990. godine, kao što je poznato, uglavnom se istraživalo i pisalo "iz pozicije pobjednika", pa samim tim i o ljudskim gubicima i žrtvama: kada je riječ o stradalim vojnicima, evidentirani su, naravno, samo oni koji su poginuli na pobjedničkoj, partizanskoj strani, a od civilnih žrtava – oni koji su podvođeni pod kategoriju tzv. žrtava fašističkog terora.

S urušavanjem komunizma, raspadom Jugoslavije i demokratskim promjenama, pitanje objektivnijih istraživanja žrtava Drugoga svjetskog rata, posebno onih *prešućenih* – izazvalo je značajan interes i poprimilo poseban značaj. Naravno, bilo je u svemu tome i snažnog uticaja političkog konteksta nesretnih devedesetih i svega onoga što se dešavalo na prostorima bivše Jugoslavije, bilo je i manipulacija, i zloupotreba, i kontroverzi... Ali ozbiljna nauka se, u prvom redu zahvaljujući ispravnom razumijevanju države i potpori naučno-istraživačkim projektima, ipak uspijevala sa svime tim izboriti. U tome, kao i u mnogo čemu drugom, prednjači Slovenija, zatim Hrvatska, a u novije vrijeme i Srbija. Što se tiče obima stradanja i broja žrtava, to pitanje je tamo veoma dobro istraženo. Danas se, u Hrvatskoj naprimjer, sporovi i ozbiljne rasprave više i ne vode o razmjerama stradanja i broju žrtava, već o načinima komemoriranja i njegovanja kulture sjećanja na te žrtve i stradalnike.

U Bosni i Hercegovni, nažalost, to pitanje još uvijek nije na pravi način čak ni otvoreno – barem u onim sredinama u kojima su Bošnjaci većinsko stanovništvo. Mi koji smo okupljeni oko "Gračaničkog glasnika" bili smo u tome neka vrsta pionira.

Ipak, lokalno istraživanje koje smo u proteklom godinama obavili za područje Gračanice ostalo je, nažalost, samo svojevrsan

"incident". Iskreno smo se nadali da će ono potaknuti barem istraživače lokalne historije u drugim sredinama da na sličan način prikupe i objave podatke, ali koliko nam je poznato, to je i danas, nakon petnaest godina, više nego rijetkost. Nade da će se time zainteresirati neka ozbiljna naučna institucija (kakvih na sreću imamo i koje ne žive od vlastitog entuzijazma, već od sredstava nas, poreskih obveznika) – također su ostale jalove.

* * *

Šta je to što je nas u Gračanici, ekipu saradnika, te prijatelja i poznanika, okupljenih oko "Gračaničkog glasnika", ustvari, navelo da pokrenemo cijelo ovo istraživanje? Za ovu priliku iznijet ću samo neka svoja iskustva.

O zbivanjima u toku Drugog svjetskog rata na području Gračanice imao sam priliku da se temeljito upoznam radeći sa pukovnikom Esadom Tihićem, vojnim historičarom, kao koautor na monografiji "Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji", koja je izašla iz štampe sada već daleke 1988. godine. O žrtvama rata pisali smo na osnovu tada dostupne nam građe i literature – i, naravno, u tada općevažecim ideološkim okvirima, manje-više iz pozicije pobjednika. Međutim, pošto smo se tada, za razliku od nekih drugih, sličnih edicija, puno detaljnije bavili fenomenom tzv. muslimanskih milicija i zelenog kadra, kao specifičnih lokalnih formacija koje su formalno bile u okviru oružanih snaga NDH, a djelovale lokalno i prilično samostalno, imali smo određene spoznaje i o gubicima i stradanjima na toj, takozvanoj poraženoj strani. Ali zbog nedostatka i nedostupnosti izvora i već spomenutih ograničenja, time se nismo mogli detaljnije baviti. Ne znam koliko je o svemu tome znao moj koautor Esad Tihić, koji je kao aktivni učenik NOR-a (partizan), kraj rata dočekao na "pravoj strani" ali je činjenica da kao vrstan vojni historičar ni u svojim drugim knjigama i radovima, niti u radu na gračaničkoj knjizi, to pitanje nije nikad spominjao.

Imena poginulih u redovima NOVJ i imena žrtava fašističkog terora, općenito, bila su nam dostupna. Postojali su relativno sređeni podaci koliko je osoba s područja tadašnje općine Gračanica poginulo u partizanima i koliko ih je bilo u kategoriji žrtava fašističkog terora. Ostale žrtve, osim u nekim općim naznakama, nisu se ni spominjale. Na osnovu toga, kao i iz nekih usmenih kazivanja u porodičnom krugu, mogao sam samo pretpostavljati da su i na toj "poraženoj" strani ljudski gubici isto tako bili veliki, ali nisu bili predmet pažnje ni nauke, a ni domaće javnosti. O tome sam počeo ozbiljnije razmišljati mnogo kasnije, tek nakon promjena devedesetih godina prošlog stoljeća i brutalne agresije na Bosnu i Hercegovinu, ali i prateći rezultate prvih istraživanja masovnih grobnica i zločina "pobjedničke vojske" krajem Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću, koja su već bila pokrenuta u Sloveniji i Hrvatskoj.

Nedovoljno upućen čovjek je, međutim, uglavnom ograničen na odjeke te teme u široj javnosti, kakvi u pravilu izazivaju različite kontroverze, politizacije, ostrašćene rasprave i neizbježna pretjerivanja. U početku sam, tako, i sâm imao utisak da se oko toga isuviše pretjerivalo i politiziralo, jer se u međuvremenu pažnja javnosti fokusirala na sve masovnije komemoracije na Blajburgu (Bleiburgu), u Austriji, koje je svojevremeno pokrenula hrvatska emigracija, a naposljetku prihvatila i savremena hrvatska država, nakon što su dobile pokroviteljstvo Hrvatskog sabora. Te su komemoracije izazivale oštre polemike i podjele u hrvatskoj javnosti, koje su se ponekad prenosile i na međunarodnu scenu.

Naravno, u današnjem vremenu, ignorancija je stvar izbora. Naučne publikacije, stručna literatura i provjerene informacije nikad nam nisu bili dostupniji. Svako ko se želi objektivno informisati ma o kojoj temi – ničim nije ograničen. Stoga i svako pošten, otvoren i dobronamjeran, nesputan ideološ-

kom ili nekom drugom isključivošću – može i treba da se informira šta se zapravo desilo te 1945. i o čemu se ustvari radi kada je riječ o tzv. Blajburgu. Izgovori, "lažu, izmišljaju", "ne zna se", "nije još istraženo" itd. danas više govore o onima koji se iza takvih izgovora zaklanjaju, ne želeći se suočiti s neugodnom istinom.

Naučna literatura do koje sam došao, koju sam iščitavao i studirao više je nego jasna. Sam pojam "Blajburg", odnosno "Blajburški zločin" ili "Blajburški masakr" označava zločine komunističkog režima krajem Drugog svjetskog rata i neposrednom poraću, u prvom redu masovne, vansudske likvidacije ratnih zarobljenika koje su se zbile uglavnom na širem području Slovenije i sjeverne Hrvatske. Radi se, dakle, o jednom "tehničkom terminu", kojeg smo i mi usvojili – jer većina prešućenih žrtava s područja Gračanice, čija smo imena ustanovili, stradala je u kontekstu toga što se u historiografiji označava pojmom "Blajburg".

Međutim, treba ovdje napomenuti da je percepcija pojma "Blajburg" u kolektivnoj svijesti bošnjačkog naroda sasvim drugačija u odnosu na doživljaj i percepciju Blajburga među Hrvatima (bilo u Hrvatskoj, bilo u Bosni i Hercegovini ili dijaspori). Među Hrvatima, Blajburg je postao sinonim nacionalnog stradanja i tragedije; za mnoge od njih to je ujedno i mjesto sloma njihove vojske i države, koja je, bez obzira na ustaški režim i hipoteku zločina, barem u svojoj osnovi i svojim začecima bila izraz "povijesnih težnjih hrvatskog naroda za vlastitom državom". Za Bošnjake, međutim, Blajburg nije mjesto sloma ni njihove vojske ni države, jer tada niti su imali svoju državu, niti svoju vojsku. Za Bošnjake to može biti samo simbol tragedije i stradanja nizašta – jedno od bezbrojnih historijskih stratišta, na kojima su ostavljali svoje kosti, najčešće silom ratujući za tuđe interese i u tuđim uniformama.

Ali nije čak ni to: koliko smo se iz naših istraživanja mogli uvjeriti, razgovarajući i sa

preživjelim svjedocima, i sa članovima porodica stradalih – Blajburg u svijesti ovdašnjeg bošnjačkog naroda teško da je išta više od običnog toponima. Izraz kojim je narod označavao ove žrtve i cijelu ovu tragediju bio je eufemizam **"odstupili"**.¹ A kako to svojevrmeno reče rahmetli Abaz Gazibegović, jedan od svjedoka, čije sam sjećanje zabilježio i, autorizovano, objavio u ovom časopisu – nije se ni desio samo Blajburg: "desila se i Rašljeva, Ratiš, ja sam neke strahote svojim očima gledao... Gledao sam strahote oko Orahovice, gledao sam šesnaest glava u jednoj raki. Ljudi su skakali u tu raku da se spase i tu ih je ubijalo. Nisu se imali gdje zakloniti, dakle i tu je bio Bleiburg."²

* * *

Pitanju bošnjačkih žrtava Drugog svjetskog rata, na neki način "vratio" sam se sasvim slučajno. U jednoj prilici, sredinom 2004. godine, tokom nevezanog razgovora o nekim temama iz Drugog svjetskog rata na stranicama "Gračaničkog glasnika", doznao sam od Muharema Musića, prof. iz Džakula s kojim sam tada radio u Općini (on je tada bio predsjedavajući Općinskog vijeća), da je on samoinicijativno, iz čiste radoznalosti, napravio spisak svih poginulih u Drugom svjetskom ratu na području svoga sela, neovisno o tome ko je i u kakvoj vojsci bio. Posebno me zainteresovao koncept i način tog njegovog mini istraživanja (od kuću do kuću), pa sam ga zamolio da mi taj spisak donese da ga malo pogledam.

Bio sam više nego iznenađen brojem imena na tom spisku. Bilo ih je više od šezde-

set. Premnogo za jedno selo koje je 1940. godine, kako ću kasnije vidjeti, imalo svega 195 domaćinstava.³ Objasnio mi je da je podatke lično prikupljao, "kuću po kuću", od mahale do mahale, uzimajući iskaze najbližih potomaka i komšija svake od tih žrtava. Iako sam, kako rekoh, imao neke općenite predodžbe o bošnjačkim žrtvama Drugog svjetskog rata, nisam mogao ni pretpostaviti da su bile u takvom i tolikom obimu. Na osnovu tog spiska, shvatio sam da Džakule, nažalost, nisu nikako mogle biti usamljen slučaj i da su slična stradanja doživjela i druga bošnjačka sela na tom području. Zato sam, za svaki slučaj zamolio Muharema da pokuša na isti način istražiti i popisati žrtve Drugog svjetskog rata i u susjednom selu Prijeiko Brdo. I na tom spisku bio je iznenađujuće veliki broj žrtava. Prijeiko Brdo je 1940. godine imalo 61 domaćinstvo⁴, a spisak žrtava Drugog svjetskog rata, završavao se sa brojem 27 i nije bio konačan.

Nakon uvida u te spiskove i kompariranja sa brojem domaćinstava i stanovnika tih sela u predratnim godinama, ostao sam zaprepašten obimom stradanja tog stanovništva i veličinom njihovog ukupnog demografskog gubitka. Mogao sam samo naslućivati koliko je naroda iz tih naših bošnjačkih sela stradalo u Drugom svjetskom ratu, a o čemu moja generacija nije pojma imala, o mlađim generacijama da i ne govorimo. Uopćene statističke brojke o žrtvama, do kojih su došli neki istraživači na ovim našim prostorima su jedno, a konkretna imena, prikupljena po našim kućama i po našim mahalama su nešto sasvim

1 U vezi sa pitanjem "Blajburg i Bošnjaci" svoja stanovišta iznio sam na dva naučna skupa i uglavnom nailazio na neshvatanje i kritike. Vidi opširnije: Omer Hamzić, "Oni su 1945. odstupili (kako 1945. doživljavaju oni čiji su preci te godine napustili Bosni i Hercegovinu – na primjeru Gračanice)", Konferencija 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine, Zbornik radova, Institut za istoriju Sarajevo, 12. – 14. 5. 2005, Sarajevo 2006.; Omer Hamzić, "Oni su odstupili" – Blajburg 1945. i Bošnjaci u historiografiji i sjećanjima: primjer Gračanice", *Društvene i humanističke studije* – Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli, god II, br. 3., Tuzla, 2017., str. 145 – 167

2 Rašljeva i Ratiš su lokaliteti u neposrednoj blizine Gornje Orahovice, rodnog sela Abaza Gazibogovića i on ih ovdje spominje u simboličnom značenju (vidi: fis notu 7)

3 Omer Hamzić, *Gračanica i okolina između dva svjetska rata*, Gračanica 2015., 400.

4 Isto, 399

drugo. Meni su podaci sa tih spiskova, iz tih mikroprostora govorili puno više od obične suhe demografske statistike.

Ipak, tu je bilo puno pitanja i nijednog odgovora. Zašto o tim žrtvama do tada nismo ništa znali? Zašto mi o njima niko nije govorio dok sam istraživao i prikupljao podatke za knjigu "Gračanica i njena okolina u NOB-u i revoluciji"? Zašto te žrtve nije spominjao ni moj stariji drug Esad Tihić, bivši partizan, sa kojim sam u koautorstvu radio na toj knjizi, da li je za njih uopće znao? Zar te žrtve, bez obzira u kojoj su i u kakvoj vojsci bile moraju biti zaboravljene? Je li im uskraćeno čak i ono elementarno civilizacijsko i ljudsko pravo na sjećanje? Zar ni njihova imena ne možemo ili nismo u stanju popisati? Kako to da mnogih od tih imena nema u matičnim knjigama umrlih, a upisana su u matične knjige rođenih? Zar će sve završiti u mraku zaborava...?

Nekako iz te zapitanosti odlučio sam da sa svojom ekipom oko redakcije "Gračaničkog glasnika", poduzmem nešto bar za prostor općine u kojoj živimo i radimo. O svom trošku i na vlastiti rizik. Znao sam da bi se to kod izvjesnih krugova, politički moćnih i uticajnih, moglo okarakterisati kao "revizionizam", "prekranje historije", "rehabilitacija fašizma", "izjednačavanje prave i krive strane", ovo ili ono...

Ipak, meni je bilo jasno da bi to trebalo dalje istraživati, pisati, otkrivati... Iz civilizacijskih i humanih razloga. Jer, u ogromnoj većini bile su to nevine žrtve, na svim stranama. Kažem, *nevine*, jer bili su obični ljudi zahvaćeni ratnim vrtlogom i mimo svoje volje bačeni u redove ove ili one vojske. Nevine, jer ogroman broj njih, ogromna većina lično se nije mogla krivično teretiti ni za kakav zločin i nedjelo prema drugome čovjeku. A evo, od završetka novoga, nesretnog rata kojeg smo iskusili i novih ratnih zločina koji su se desili na ovim prostorima, stalno su nas i opetovano podsjećali da je krivica uvijek individualna i nikada kolektivna. Zbog svega toga, smatramo i da svaka žrtva i svaki ratni

stradalnik treba da budu jednako poštovani. To je opći ljudski i civilizacijski princip. Samo izuzetno ograničeni ljudi mogu pomisliti da se time, tobože, izjednačavaju ideologije i pokreti u čije su ime i za čiji račun svi ti nesretnici izgubili svoje živote.

Premda sam znao da mnogi to neće razumjeti, sačinio sam ipak i objavio program istraživanja, te uspio motivisati nekoliko vrijednih saradnika, u prvom redu svojih drugova i prijatelja našeg časopisa, da po tom programu obave terenska istraživanja kako u svim selima općine, tako i u samom gradu Gračanici. Sačinili smo i iskrenirali odgovarajuće anketne obrasce, obavili kratku obuku za rad naših volontera na terenu i krenuli u posao.

Mislim da ovdje vrijedi napomenuti da je među ljudima koji su razumjeli ovu ideju i zdušno podržali čitav ovaj istraživački projekat bilo i nekoliko onih koji, kao i sâm potpisnik ovih redova, ne kriju niti se stide onoga što su bili i u šta su u političkom smislu vjerovali prije 1990. godine, koji se ne stide svog tadašnjeg društveno-političkog angažmana. To su ljudi koji i danas pripadaju tzv. lijevoj političkoj opciji i koji se jasno se deklariraju kao antifašisti, to su dovoljno poštenjaci, racionalni i otvoreni ljudi, koji dobro znaju da je upravo kritičko sagledavanje prošlosti, uključujući i onu vlastitu, te priznavanje svih grešaka i društvenih devijacija, pa i vlastite političke opcije kojoj pripadaju – zasigurno najbolji način da se zaštite i afirmiraju sve one pozitivne tekovine (pa i antifašističke, što ne reći i partizanske), koje su iz te prošlosti proistekle. S ponosom spominjem te ljude i ujedno im izražavam zahvalnost, i na velikoj pomoći, i na hrabrosti koju su iskazali, s ponosom ističem svoje drugove: Ibrahim Nurikića, Hasana Gazibegovića, rahm. Abaza Gazibegovića, Midhata Alića, Ahmeta Iljazovića i dr.

Svima nama, cilj je bio da popišemo imena svih vojnika i civila poginulih ili nestalih Bošnjaka na području tadašnje općine (sada

grada) Gračanica bez obzira u kojoj su vojsci bili, kakva su obilježja nosili i pod kakvim su okolnostima stradali. Htjeli smo u startu izbjeći bilo kakvo politiziranje i optužbe koje su nas ipak stalno pratile (da želimo kojekakve "rehabilitacije", "revizije" itd.). Ti koji su nas optuživali, više onako podlo, iza leđa, bez želje da uđu u bilo kakvu argumentiranu raspravu – nisu htjeli da čiju da mi popisujemo samo žrtve koje imaju svoje ime, bez obzira jesu li bili civili, ili partizani, ili "oni neki drugi", bez obzira što su u ratu bili okrenuti jedni protiv drugih. Premda niko pametan ne može dovoditi u pitanje historijsku činjenicu da je u tom ratu pobjednička antihitlerovska koalicija bila ona "prava strana", optuženi smo da izjednačavamo pobjednike i poražene, da želimo "pomiriti" partizane i one druge, samim tim što na isti spisak stavljamo njihove žrtve, za jasnim naznakama "ko je šta i ko je ko". Srećom imali smo podršku većine ljudi na terenu, koji su pozdravljali naša nastojanja da sve nevine žrtve otrgnemo od zaborava.

Drugi cilj nam je bio da potaknemo šira, obimnija, pa ako hoćete i stručnija istraživanja, očekujući da će to poduzeti daleko pozvaniji i materijalno-kadrovski sposobniji od nas. Prvi cilj smo, kako-tako ostvarili usprkos stanovitim opstrukcijama, nerazumijevanju, teškoćama i problemima. Drugi cilj je do današnjeg dana ostao neostvaren, iz više razloga o kojima ovdje ne vrijedi govoriti. Naša lokalna mikroistraživanja tog bolnog i osjetljivog pitanja bošnjačkog naroda, nažalost, ostaju i dalje neka vrsta "incidenta".

Da podsjetim: "Program prikupljanja i obrade podataka o stradanju Bošnjaka s područja općine Gračanica tokom Drugog svjetskog rata" sačinio sam i pod svojim imenom objavio u broju 18 "Gračaničkog glasnika", 2004. godine. Program je prethodno usvojila Redakcija Časopisa i formirala istraživački tim za njegovu realizaciju u sljedećem sastavu: Omer Hamzić, vođa projekta, Muharem Musić, zamjenik vođe projekta, Rusmir Djedović, Ibrahim Nurkić, Himzo Duraković, Edin Šaković i Zijad Omerović. Sredinom jula 2004. godine, Istraživački tim je prihvatio program i utvrdio anketni list, nakon čega se odmah pristupilo takozvanom "tihom" radu i terenskim istraživanjima.⁵ U narednim godinama izvršena su terenska istraživanja na kojima je bilo angažovano skoro dvadeset anketara i članova Redakcije, te više desetina kazivača.

Prvi, preliminarni rezultati su objavljeni u maju 2010. godine, u 29. broju Časopisa "Gračanički glasnik". Tada smo objavili spiskove imena poginulih i nestalih Bošnjaka u svim naseljima nekadašnje općine Gračanica, osim gradskog područja i Pribave. Podaci su složeni pod naslovom "Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica – prvi dio" sa svim potrebnim objašnjenjima, statistikom, određenim zaključcima itd.⁶ Već u narednom broju, objavili smo spisak poginulih s područja naselja Pribava, ali i nekoliko usmenih kazivanja koja su pribilježena tokom terenskih istraživanja.⁷ U broju 31, objavljeno je još jedno zabilježeno kazivanje, a onda se projekat – barem što se tiče obrade

5 Omer Hamzić, "Program prikupljanja i obrade podataka o stradanju Bošnjaka s područja općine Gračanica tokom Drugog svjetskog rata", *Gračanički glasnik* IX/18, Gračanica 2004., 31-35

6 Vidi opširnije u: Omer Hamzić, Edin Šaković, "Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica", *Gračanički glasnik*, XV/29, Gračanica 2010., 92-122; Omer Hamzić, "Povodom objavljivanja Žrtvoslova bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.-1945.", *Gračanički glasnik*, XV/29, Gračanica 2010., 5-10;

7 Omer Hamzić, Izet Spahić, "Gračanlije u Marševima smrti 1945. godine: iskazi preživjelih (Osman Ćorić, Abaz Gazibegović, Ibrahim Dizdarević i Sulejman Omerović)", *Gračanički glasnik*, XXX/15, Gračanica 2010., 80-106; Omer Hamzić, Edin Šaković i Jasmin Jukan, "Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine gračanica 1941.-1945. (drugi dio: Pribava)", *Gračanički glasnik*, XXX/15, Gračanica 2010, 106 – 110; Omer Hamzić, "Likovi zavičaja: Abaz Gazibegović: od Gračanice do Blajburga i nazad", *Gračanički glasnik*, XXXIX/20, Gračanica 2015., 131-135; Nihad Halilbegović, "Gračanlije u Marševima smrti 1945. godine (zabilježeno kazivanje Mehmeda

i objavljivanja rezultata donekle "utišao". Gradsko naselje Gračanica bila je poseban problem: metoda "kuća po kuća, mahala po mahala" tu se iz brojnih razloga (kako objektivnih, tako i subjektivnih) mnogo teže primjenjivala. A da budemo potpuno iskreni, izvjestan zamor se pojavio i kod nas – teško je išlo, interes je slabio, bavili smo se i brojnim drugim temama... Obiman materijal koji smo skupili, još uvijek neobrađen, bio je "na čekanju". Temu je malo aktualizirao naš saradnik Nihad Halilbegović, objavivši zabilježena kazivanja trojice svjedoka.⁸ U iskazima jednog od njih se "pojaviло" i šesnaest novih imena, stradalih ljudi koje nismo evidentirali u prvome dijelu našeg Žrtvoslova, što ukazuje da se rezultirati našeg istraživanja nipošto ne smiju smatrati i konačnima.

Naposlijetku, odlučili smo da se vratimo ovoj temi, te da za početak na neki način priredimo i objavimo prikupljeni materijal o žrtvama iz Gračanice, makar i u preliminarnoj, nepotpunoj formi. Nadamo se da ćemo na taj način potaknuti dalje provjere i istraživanja – barem u ovoj našoj, lokalnoj sredini. U narednom ili jednome od narednih brojeva Glasnika, pak, kanim objaviti ispravke i dopune – za sva tri dijela objavljenog Žrtvoslova.

Posao koji, evo, polahko privodimo kraju – mada u istraživačkom radu nikada nema kraja, jer uvijek se barem nazire nešto novo, nešto što ostavlja mogućnost daljih i dubljih ispitivanja, proučavanja i novih spoznaja. No, privodimo ga kraju u smislu barem okvirnog zaokruživanja teme kojom se bavimo petnaestak godina, teme za koju smo se opredijelili iz ljudskih i civilizacijskih razloga da barem na stranicama ovog časopisa oživimo uspo-

menu na sve naše sugrađane koji izgube živote u najvećem ratnom sukobu u historiji čovječanstva.

SUMMARY ON THE OCCASION OF THE THIRD PART OF "THE LIST OF BOSNIAK VICTIMS FROM THE AREA OF THE GRAČANICA MUNICIPALITY"

On the occasion of publishing the third part of the list of the murdered victims during the Second World War from the municipality/town of Gračanica, the author reminds of the beginning of this project and the birth of the very idea for this investigation. It is pointed out that in the past, during the time of Socialist Yugoslavia only the names of those who died on the "right side" were mentioned and publicly remembered, as partisan fighters, as well as civilian victims of the occupier and his henchmen – all according to the dominant ideological and political framework. Although the author was already active in the research of the Second World War during that period, he had no idea about the real numbers of victims. The true proportions only became clear later, when he had the opportunity to investigate some of the individual lists of victims for the villages of Džakule and Prijeko Brdo. This prompted him to assemble a team of researchers and to collect data in a similar way for all other villages in the area – the then municipality, and nowadays town of Gračanica. According to the published preliminary results more than half of the total number of victims lost their lives at the very end of the war, in events that are historiographically referred to as the Bleiburg massacre.

Suljića iz Džakula kod Gračanice)". *Gračanički glasnik*, XXXI/16, Gračanica 2011., 86 – 92

8 Nihad Halilbegović, "Prilog usmenoj historiji gračaničkog kraja u Drugom svjetskom ratu i poratnom dobu (tri zabilježena iskaza)", *Gračanički glasnik*, XXIII/45, Gračanica 2018., 93-106.

A. C. 97.

9/A 1/50 N. C. 97.

A. C. 97.